

Conf. univ. dr. Marin BADEA

**ISTORIA ECONOMIEI
MONDIALE
MANUAL UNIVERSITAR**

Ediția a III-a. Revăzută și adăugită

Copyright © 2009, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin

Editurii Pro Universitaria

Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al

Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BADEA, MARIN

Istoria economiei mondiale : manual universitar /

conf. univ. dr. Marin Badea. – ed. a 3-a, rev. și adăug. –

București : Pro Universitaria, 2009

Bibliogr.

ISBN 978-973-129-468-1

338.(100)(091)(075.8)(075.8)

Capitolul 1

Obiectul și semnificațiile istoriei economiei mondiale

1.1. Despre conceptul de istorie a economiei mondiale

Istoria economiei, în general, istoria economiei mondiale, întâi de toate, dar și istoria economiei unei națiuni sau a alteia este o știință aflată, cu prioritate, la interferența dintre istoria ca știință și diversele ramuri ale științelor economice, sau, altfel spus, dintre istoria universală, general vorbind, și istoria vieții economice a omenirii, pe de o parte, iar, pe de altă parte, ansamblul științelor economice: de la teoria economică la doctrinele economice, de la statistică economică la matematici aplicate în economie sau finanțe, bănci, contabilitate, politici economice, management și marketing ori calitologie ș.a.m.d.

Și aceasta pentru că obiectul cunoașterii istoriei economiei mondiale – realitatea economică în devenirea ei continuă, de la constituirea sa, o dată cu apariția însăși a omului și a societății umane, până în prezent – este prin ea însăși o structură istorică din ce în ce mai complexă și care s-a aflat în continuă mișcare pe scara ascendentă a timpului istoric. O realitate a cărei investigare științifică presupune o riguroasă îmbinare a metodologiei proprii cunoașterii istorice cu aceea a gnoseologiei specifice științelor economice. Rezultatul acestei activități cognitive este o imagine istorico-economică amplă ca dimensiuni, cu o structură complexă de procese și fapte economice, o structură redată nu static, ci într-o mișcare continuă când mai lentă, când mai accelerată, o imagine care a suferit și va suferi modificări dictate de însăși dezvoltarea de ansamblu atât a societății umane în viitor, cât și a procesului cunoașterii științifice¹.

Mai în detaliu, istoria economiei mondiale cercetează și redă modul cum s-a realizat prin timp de către om actul muncii, cum a evoluat producția de bunuri necesare susținerii existenței sale,

¹ Pierre Chaunu, **Histoire science sociale. La duree, l'espace et l'homme a l'epoque moderne**, Editura Cedes, Paris, 1974, p. 18-20; Fernand Braudel, **Gramatica civilizațiilor**, Editura Meridiane, București, 1994

progresele înregistrate în evoluția bazei materiale a societății, în dezvoltarea când mai lentă, când mai accelerată a forțelor productive. Și cum dezvoltarea forțelor productive nu s-a produs și nu se produce ca un proces istoric în sine, izolat de alte procese și fenomene istorice precum cele sociale, politice, ideologice etc. istoria economiei mondiale are în vedere și asemenea „compartimente” ale istoriei ca realitate: structuri sociale, instituții politice sau „paliere” din societate precum știința, ideologia și chiar credințele, artele etc. O atenție deosebită se acordă „segmentului” economic al evoluției cunoașterii științifice, respectiv ideilor și teoriilor economice care au exercitat și exercită o influență supradeterminantă indubitabilă asupra dezvoltării economiei. Sau, în redarea unuia dintre cei mai renumiți istorici francezi din a doua jumătate a veacului trecut, Georges Duby, istoria economică este „istoria modurilor de a trăi, de a munci, de a se stabili în sânul mediului natural” și care se leagă strâns de „istoria credințelor, a practicilor religioase, a opiniilor, cea a creației artistice și literare, cea a educației, a moralei, a gândirii și a progresului științific [...], o istorie de ansamblu a civilizației”¹.

Istoria economiei este deschisă, ca și istoria generală, aporurilor altor științe precum sociologia, antropologia sau etnologia întrucât istoria are capacitatea de a explica în mai mare măsură lumea actuală făcând inteligibile diverse elemente de confuzie pe marginea devenirii societății. Referindu-se, de pildă, la relația dintre istoria economiei și o disciplină economică ultramodernă cum este informatica, istoricul francez Pierre Chaunu, unul dintre artizanii istoriei întemeiate pe analiza statistică sau, altfel spus, creatorul istoriei seriale, cum a denumit-o el însuși, a afirmat, între altele, că „informatica devine prima dintre științele auxiliare ale istoriei”², o idee viguros susținută de istoricii americani încadrați în binecunoscuta școală de istorie economică denumită „New economic history”³ ca să nu mai spunem că istoria economiei mondiale nu

¹ Georges Duby, **Histoire de France. Naissance d'une nation. Des origines à 1348**, vol. I, Editura Larousse, Paris, 1970, p. 3-4

² Pierre Chaunu, **Civilizația Europei în secolul luminilor**, vol. I, Editura Meridiane, București, 1986, p. 20

³ A se vedea pe larg la Marin Badea, Pamfil Nichițelea, **Filozofia istoriei. Orientări și tendințe contemporane**, Editura Politică, București, 1982, p. 195-218

poate fi reconstituită științific și, desigur, nici pătrunsă, ca înțelegere, în structura, dinamica și sensul devenirii ei dacă nu este „fixată”, după cum dictează realitatea istorică însăși, în cadrele sociale și politico-instituționale în legătură cu care a evoluat prin timp și, de asemenea, dacă nu este corelată strâns cu mediul spiritual și îndeosebi cu ceea ce a reprezentat „palierul” istoric al ideilor, al științei și culturii, în general, al gândirii și culturii economice, în special. Totul este ca ansamblul proceselor și faptelor economice pe care își propune a-l reflecta istoria economiei mondiale să fie „delimitat” în spiritul logico-dialectic al cunoașterii. Iar această manieră de abordare a cunoașterii economiei din perspectivă istorică este valabilă, științific și metodologic, pentru toate epocile, nu doar pentru cele premoderne, cum a susținut cu câteva decenii în urmă istoricul și antropologul american de origine maghiară Karl Polanyi și care separă foarte net societatea modernă de cele premergătoare întrucât în societatea modernă și contemporană economia s-ar fi detașat de celelalte paliere ale istoriei (disenbedded), devenind o „sferă” autonomă a istoriei ca realitate, putând fi studiată și, ca atare, cunoscută cu ajutorul conceptelor formulate, în plan teoretic, doar pentru ea, ca un domeniu ce s-ar supune doar propriilor legi. Și aceasta în condițiile în care, în societățile premoderne, îndeosebi societățile „primitive și arhaice” economia ar fi fost întotdeauna mai mult sau mai puțin integrată (embedded) societății, tuturor instituțiilor ei. Oricum, distincția făcută de Karl Polanyi între „economiile autonome în raport cu societatea” și economiile mai mult sau mai puțin „integrate societății”¹ este de luat în considerare: validă pentru societățile premoderne și de amendat critic punctele sale de vedere referitoare la autonomia absolută a economiei moderne. În dezvoltarea cunoașterii istoriei economice, mai ales în ultimele 3-4 decenii, s-a dovedit din ce în ce mai clar că este o imposibilitate studierea unei economii în sine făcându-se abstracție de structurile sociale și instituționale, sau de evoluția vieții științifice și culturale, de conținutul și dinamica mentalităților etc.² ale cărei

¹ Karl Polanyi, *La grande transformation*, Editura Gallimard, Paris, 1983

² Vezi Michel Austin, Pierre Vidal-Naquet, *Economies et societies en Grece ancienne*, ediția a II-a, Armand Colin, Paris, 1972, p.18-19

adevăruri, relative prin conținutul și semnificația lor, au ca punct de pornire realitatea istorică însăși, chiar dacă nu poate fi cuprinsă în integralitatea manifestărilor ei cu mijloacele de investigație existente într-un „moment” sau altul al dezvoltării istoriei economiei mondiale ca disciplină. Sau, cum se exprima celebrul fizician Niels Bohr referindu-se la știința pe care a ilustrat-o cu rezultatele cercetărilor sale: fizica nu este știința asupra lumii reale, pentru că lumea este prea complicată pentru aceasta, nu, a precizat el, fizica este știința a ceea ce se poate spune despre lume. De aceea, credem și noi, istoria economiei mondiale trebuie s-o considerăm ca o știință a ceea ce poate fi afirmat, în limita cunoașterii, dintr-un moment dat, a dezvoltării economice pe care a înregistrat-o societatea umană de la apariția ei și până în momentul respectiv.

1.2. Semnificația istoriei economiei mondiale

Obiectul istoriei economiei mondiale astfel conceput și supus cunoașterii cu metode din ce în ce mai riguroase și mai diversificate, redat ca imagine istorică în spiritul obiectivității științifice poate servi pentru slujitorii muzei Clio în a transmite societății mesaje care să conducă la găsirea unor soluții cât mai potrivite pentru a răspunde sfidărilor cu care se confruntă economia în prezent sau într-o perspectivă mai apropiată ori mai depărtată. Și aceasta pentru că istoria economiei mondiale, astfel gândită și într-o asemenea manieră redată, poate reflecta, de pildă, în ce măsură, de-a lungul timpului, un tip de societate sau altul a putut gestiona eficient resurse materiale insuficiente; cum s-a asigurat, atunci când a existat, un echilibru evident, dacă nu optim, între cerere și ofertă, iar asemenea perioade au fost în istoria economiei mondiale dacă ar fi să amintim doar pe aceea de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea denumită tocmai de aceea „la belle epoque” sau mai apoi cea dintre 1950 și 1970 cea mai prosperă perioadă din istoria economiei mondiale. Tot ca mesaj pentru contemporaneitate istoria economiei mondiale a fost și este în măsură să demonstreze cum s-a realizat ori nu s-a realizat, într-o epocă sau alta, o distribuție corectă a veniturilor între membrii societății; care a fost și care este rolul proprietății în desfășurarea procesului de producere și repartizare a bunurilor și mai

ales care este sensul istoric al dezvoltării relațiilor de proprietate. Nu mai puțin semnificative pot fi sugestiile experienței istorice referitoare la importanța banilor în facilitarea schimburilor de mărfuri, în accelerarea comerțului și, îndeosebi, la gestionarea lor în raport cu producția. O experiență care arată că recursul la „bani ca mijloc de a înlesni schimbul” a fost calea ce a permis separarea actului de cumpărare de actul de vânzare întrucât în varianta inițială, a schimbului de produse contra produse, cele două acte, vânzarea și cumpărarea, erau strâns unite ceea ce era de natură să nu permită afirmarea spiritului de libertate. Doar economia de schimb, complexă, întemeiată pe întreprinderi și bani, a făcut și face posibilă cooperarea care trebuie să fie strict individuală și voluntară dar cu existența a două condiții, după cum subliniază cunoscutul economist american Milton Friedman: „a) întreprinderile să fie particulare pentru ca părțile contractante să fie în ultimă instanță indivizii înșiși; b) indivizii să fie efectiv liberi să intre sau să nu intre într-o anumite relație de schimb, astfel încât fiecare tranzacție să fie strict voluntară”¹.

Sunt și alte domenii ale vieții economice a căror analiză contemporană se realizează în strânsă legătură cu experiența istorică mai recentă sau mai îndepărtată în timp de epoca noastră așa cum ar fi importanța piețelor de capital pentru promovarea economiilor și a investițiilor; rolul comerțului internațional nu numai în valorificarea mărfurilor dar și în orientarea lui spre diversele sectoare specializate de producție; modul de funcționare a pieței forței de muncă în epocile modernă și contemporană etc. Și toate acestea, ca și multe alte chestiuni pe care le gestionează ca întrebări însăși realitatea istorică, își pot găsi răspunsuri, astfel că, pe deplin întemeiat, istoricul francez Pierre Chaunu, un luptător tenace „pentru o istorie folositoare, o istorie ce nu refuză vocația care-i revine [...] a unei inserții suplă în identitatea noastră dificilă și dureroasă”, putea să afirme cu ceva ani în urmă că „Nimeni, la un nivel adevărat de responsabilitate, nu mai neagă că istoria științifică, se înțelege cantitativă, este ingredientul indispensabil al unei previziuni valabile”².

¹ Milton Friedman, **Capitalism și libertate**, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 28.

² Pierre Chaunu, **Pour l'histoire**, Librairie Académique Perrin, Paris, 1984, p. 22.

Istoria economiei mondiale prin modul cum este concepută în prezent acordă o atenție, am spune, specială mentalităților existente în societate de-a lungul timpului și din care trebuie reținută cu precădere atitudinea față de actul muncii, efort la care, conform tradiției creștine, omenirea a fost osândită de divinitatea creatoare prin izgonirea din rai a cuplului originar, dar această pedeapsă a devenit, din penitență, cale sigură a mântuirii. În acest sens, un mare istoric francez, Jacques Le Goff, care și-a consacrat o bună parte a investigațiilor sale cunoașterii mentalităților în evul mediu, face remarca, pe deplin întemeiată, că „atitudinile față de muncă și de timp sunt aspecte esențiale ale structurilor și ale funcționării societăților” iar studierea lor „constituie un mijloc privilegiat pentru a înțelege istoria acestor societăți”¹.

De reținut că mentalitățile sunt, fără îndoială, cele care se schimbă cel mai lent în societate, dar, în ciuda întârzierilor și decalajelor, ele sunt silite să urmeze, să se adapteze transformărilor din infrastructură².

Ca un mesaj contemporan extrem de actual pe care are capacitatea de a-l transmite istoria, în general, istoria economiei mondiale sau naționale, în special, este acela referitor la o prea elocventă și prea înfocată pledoarie pentru libertate, în general, pentru libertatea politică mai ales, la temelia căroră, în mod indubitabil, stă libertatea economică. Faptele arată că libertatea politică s-a putut obține doar odată cu apariția și dezvoltarea pieței libere, însoțite de afirmarea instituțiilor capitaliste. Și tot istoria economică relevă faptul că un asemenea regim al libertății politice se mai înregistrase în epoca de aur a Greciei antice „foarte apropiate de o societate deschisă pe care lumea nu o cunoscuse până atunci, mai apropiată decât orice altă societate din antichitate până în vremurile moderne”³, după cum scrie istoricul american E.R. Dodds, și, de asemenea, în perioada de început a epocii romane. Este drept, rânduielile economice capitaliste constituie o condiție necesară

¹ Jacques Le Goff, **Les mentalités. Une histoire ambiguë**, în **Faire de l'Histoire**, tom III, **Nouveaux objets**, Gallimard, Paris, 1974 p. 13.

² Idem, **Pentru un alt ev mediu**, vol. I, Editura Meridiane, București, 1986, p. 42.

³ E.R. Dodds, **Dialectica spiritului grec**, Editura Meridiane, București, 1983, p. 265.

pentru afirmarea libertății politice, dar această condiție nu este totdeauna suficientă. În Germania nazistă, Spania franchistă, Italia mussoliniană sau Portugalia lui Salazar din anii regimurilor fasciste, Rusia țaristă, Japonia din anii anteriori celui de-al doilea război mondial și România dictaturilor (carlistă, legionară și antonesciană) libertatea politică a fost inexistentă sau limitată drastic chiar dacă întreprinderea particulară a reprezentat forma dominantă de organizare economică. Dincolo însă de aceste excepții ale istoriei rămâne, ca o concluzie fundamentală și un mesaj istoric deosebit de important, ideea, subliniată cu tărie și de Milton Friedman, că „Felul de organizare economică care asigură libertatea economică în mod direct, și anume capitalismul concurențial, promovează, de asemenea, libertatea politică deoarece separă puterea economică de puterea politică și, în acest fel, dă posibilitatea uneia să o contrabalanseze pe cealaltă”¹.

Să mai precizăm că în istoria ca știință, în general, în istoria economiei, mondiale sau naționale, în particular, pot fi găsite cel puțin sugestii dacă nu chiar răspunsuri pentru **satisfacerea nevoii de a percepe necesitatea schimbării și, îndeosebi, de a fi sesizat sensul schimbării, al transformării**. Aceasta a fost, de pildă, semnificația istorică profundă a operei economiștilor clasici (Adam Smith, David Ricardo, Jean Baptiste Say sau Thomas Robert Malthus) care au justificat necesitatea organizării și triumfului economiei capitaliste în plină epocă de afirmare a revoluției industriale² ori mesajul operei lui John Maynard Keynes care a avut curajul și forța de gândire necesare pentru a dezvălui inconsistența liberalismului clasic în raport cu noile realități economice ale secolului XX, îndeosebi cele de după primul război mondial, cu precădere după marea criză economică, dramatică în adevăratul sens al cuvântului, din 1929-1933, și a legitima, îndeosebi prin lucrarea sa din 1936, intitulată **Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii și banilor**, intervenția statului în economie³. Cu asemenea

¹ Milton Friedman, **op. cit.**, p. 23.

² Cf. Mark Blaug, **Teoria economică în retrospectivă**, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992, p. 70 și următoarele.

³ Ibidem; vezi și Michel Beaud, Gilles Dostaler, **Gândirea economică de după Keynes**, Eurosong & Book, București, 2000, p. 57 și următoarele.

intervenții, venite din planul cunoașterii istorico-economice, s-a limitat sensibil terenul căutărilor în identificarea celor mai potrivite soluții pentru a se obține deblocarea mecanismului economic al societății și a lărgi neconținut orizontul inițiativei istorice pe terenul nemijlocit al economiei reale. Așa se exprimă, pentru a-l cita din nou, istoricul francez Jacques Le Goff, când scrie că „a căuta să înțelegi cum funcționează o societate și – sarcină întotdeauna definitorie a istoricului – cum se schimbă și se transformă ea”¹ reprezintă, în fapt, unul dintre obiectivele fundamentale urmărite prin intermediul actului cognitiv realizat de istoricul economiei. Același este sensul unora dintre afirmațiile economistului neoliberal american Milton Friedman când observă că: „Există o enormă inerție – o tiranie a status quo-ului – în rândurilele private și în special în cele guvernamentale. Numai o criză – reală sau în perspectivă – produce o adevărată schimbare. Când această criză are loc, acțiunile care se desfășoară depind de ideile din jurul nostru. Aceasta este, cred, funcția noastră de bază: să dezvoltăm alternativa pentru politicile existente, să le menținem vii și la îndemână până când din politicește imposibile devin politicește inevitabile”².

Este, poate, cazul să subliniem ideea că relația strânsă dintre istoria economiei și practica politică, dintre gândirea economică și cea politică se regăsește frecvent și în istoria gândirii economice românești cu trimitere directă la rolul istoriei economice ca veritabil izvor de înțelepciune pentru adevăratul om politic atâta vreme cât „politica nu este, ca în optica lui Gheorghe I. Brătianu, autorul unor contribuții de primă mărime la dezvoltarea istoriei economiei, atât naționale cât și universale, decât o prelungire a istoriei, după cum istoria nu este decât prefața politicii”³.

Un gând similar exprimase deja Virgil Madgearu când scrisese că: „Am nutrit continuu convingerea nestrămutată că politica nu poate duce la rezultate pozitive dacă nu este întemeiată pe o cercetare metodică a realităților naționale, după cum știința rămâne sterilă dacă

¹ Jacques Le Goff, **op. cit.**, p. 46.

² Milton Friedman, **op. cit.**, p. 10.

³ Gheorghe I. Brătianu, **Chestiunea Mării Negre I, Curs 1941-1942**, Editura Ioan Vernescu, București, 1942, p. 34.